

Двопалатний парламент

і глава держави в зарубіжних практиках

У статті досліджуються особливості практики і досвіду функціонування двопалатного парламенту та глави держави в зарубіжних країнах.

Ключові слова: двопалатний парламент, глава держави.

В статье исследуются особенности практики и опыта функционирования двухпалатного парламента и главы государства в иностранных государствах.

Ключевые слова: двухпалатный парламент, глава государства.

Features of practice and experience of functioning of bicameral parliament and chapter of the state in foreign states are explored in this article.

Keywords: bicameral parliament, chapter of the state.

Т. А. Француз-Яковець

кандидат юридичних наук, докторант Інституту держави і права імені В. М. Корецького

Інститут глави держави є невід'ємною складовою частиною механізму здійснення влади в усіх сучасних державах. Глава держави – це конституційний орган і водночас вищий посадовець держави, який представляє державу зовні і всередині країни, символ державності народу.

У розвинених демократичних державах здійснення державної влади засновано на принципі розподілу законодавчої, виконавчої та судової влади і місце глави держави в цій тріаді не завжди простежується чітко. Відповідно до конституцій різних країн, глава держави розглядається або як невід'ємна складова частина парламенту, тобто законодавчої влади, оскільки без його підпису закон недійсний (Великобританія, Індія), або як глава виконавчої гілки влади і одночасно глава держави (Єгипет, США), або як особа, яка є тільки главою держави і не входить в жодну з гілок влади (Німеччина, Італія). Тому існує потреба у з'ясуванні місця глави держави в тріаді гілок влади в провідних державах світу, а особливо стосовно двох палат бікамеральних парламентів.

У нашій статті використані тексти конституцій сучасних держав, коментарі до них, а також дослідження провідних українських та зарубіжних вчених (А. С. Автономов, В. А. Ачкасов, О. П. Булаков, А. З. Георгіца, А. А. Казакова, Дж. Коуклі, В. В. Куликов, В. І. Лафітський та ін.), які аналізують особливості функціонування двопалатних парламентів сучасних зарубіжних держав.

Незважаючи на певну обізнаність із класичною думкою про двопалатний парламент, існує необхідність дослідити особливості функціонування двопалатних парламентів в контексті їх правових взаємовідносин з главою держави.

Метою нашої статті є дослідження досвіду і практики існування бікамеральних парламентів та інституту глави дер-

жави, використання цього аналізу і надання відповідних висновків.

Главою держави прийнято називати офіційну особу (орган), що займає, як правило, формально вище місце в ієрархії державних інститутів і здійснює верховне представництво країни у внутрішньополітичному житті і в стосунках з іншими державами [16].

Загалом, у більшості країн глава держави виступає носієм вищої виконавчої влади. У конституційних монархіях главою держави формально вважається монарх. У країнах з республіканським правлінням главою держави зазвичай є президент.

Серед європейських держав тільки у Франції глава держави бере участь у здійсненні виконавчої влади і входить до складу найвищого керівного органу ЄС – Європейської Ради.

Звісно, роль глави держави у здійсненні влади залежить від форми правління і характеру політичного режиму. У країнах, де глава держави наділений одночасно широкою урядовою владою, він здійснює реальне керівництво державними органами, формулює політичний курс і забезпечує його втілення. За умови існування парламентської форми правління, зрозуміло, що повноваження глави держави значно менші.

Якщо вести мову про монархію, то фактична роль монарха в різних країнах відмінна. В дуалістичних і особливо в абсолютних монархіях він має реальну владу, а в парламентській – царює, але не править. В останньому випадку його вплив на політичне життя невеликий; він підписує (і не може відмовитись від цього) усі акти, які йому передають парламент і уряд.

Скажімо, якщо проаналізувати особливості британської моделі розподілу влад, варто відзначити, що в системі стримувальних і противаг діє такий механізм, згідно

з яким королева має право застосувати прерогативу у повноваженнях і розпустити Парламент або ж відправити у відставку Уряд, але не самостійно, а згідно з ініціативою Прем'єр-міністра.

Главою держави в республіканських країнах є, як правило, виборний президент. Значними владними повноваженнями володіє глава держави в республіках із змішаними формами правління. Так, президент Французької Республіки при призначенні прем'єр-міністра, достроковому розпуску Національних зборів, використанні надзвичайних повноважень і здійсненні деяких інших заходів формально приймає рішення самостійно, і виданий ним акт не потребує контрасигнації.

На практиці повнота влади президента залежить від розташування політичних сил, оскільки уряд повинен користуватися підтримкою парламентської більшості. Так, приміром, за роки П'ятої республіки у Франції тричі перемогу на парламентських виборах (1957, 1986, 1993 рр.) отримали опозиційні стосовно президента партії, що в свою чергу призводило до помітного звуження фактичного об'єму повноважень глави держави.

Сучасні американські дослідники одностайно відзначають провідну роль Президента США в системі органів держави; по своєму впливу на державні справи він безумовно домінує по відношенню до Конгресу і Верховного суду.

У тих випадках, коли Президент і більшість Конгресу належать до однієї політичної партії, Президент порівняно легко домагається потрібної йому поведінки Конгресу (оскільки він неформальний лідер своєї партії до наступних виборів). Коли ж партійна приналежність Президента і більшість в Конгресі не збігається, виникають гострі протиріччя, що часом доходять до загрози імпічменту.

У президентській республіці здійснюється «жорсткий» розподіл влади: пре-

зидент не має права достроково розпустити парламент, але й парламент не має права зміщувати міністрів шляхом вотуму недовіри. У тих же окремих випадках, коли така можливість може бути використана, завжди передбачено, що це не стосується фактичного глави уряду – президента.

Парламентська республіка, особливо в її «чистому» вигляді, поширена значно менше, ніж президентська. Це Австрія, Німеччина, Ірландія, Італія, Португалія. У парламентській республіці президент зазвичай не отримує свій мандат безпосередньо від народу і тому не може протиставляти себе парламенту, депутати якого обираються безпосередньо громадянами.

У деяких країнах парламент сам обирає президента (Греція, Ліван, Туреччина та ін.), або парламент (Італія) чи ж одна із його палат (бундестаг в Німеччині) є складовою частиною колегії, яка обирає президента. Так, в Італії до складу колегії входять члени обох палат парламенту і делегати обласних рад. У Німеччині до складу колегії входять всі депутати нижньої палати і таке ж число депутатів, обраних показними органами земель. Ця колегія носить назву Федеральних зборів.

Згідно з формою правління у зарубіжних країнах застосовуються два основні способи формування інституту глави держави, які відповідають монархічній і республіканській формі правління.

Глава держави – монарх – займає свій пост автоматично на основі діючого в країні порядку престолонаслідування. Таким чином, у парламентських монархіях зміна глави держави не впливає безпосередньо на діяльність інших найвищих державних органів і не спричиняє ні дострокового розпуску парламенту (можливо лише продовження сесії), ні відставки уряду.

У парламентських республіках президент обирається шляхом багатоступене-

вих виборів. А. З. Георгіца виділяє три варіанти:

1. Президент обирається тільки парламентом. Така система прийнята в однопалатних парламентах Греції, Туреччини, Угорщини та двопалатних – зокрема, Чехії.

2. Для обрання президента із депутатів парламенту і представників органів місцевого самоврядування утворюється спеціальна виборча колегія (Італія).

3. Для обрання федерального президента формується особлива колегія, що складається з депутатів федерального парламенту і представників суб'єктів федерації (у ФРН федеральний президент обирається з членів Бундестагу представників земель, обраних законодавчими органами земель. Для обрання президента потрібна абсолютна більшість членів Федеральних зборів) [5].

Як слушно зазначається в літературі, коли глава держави отримує мандат від парламенту, його влада вторинна, похідна. Він не може вважати себе безпосереднім обранцем народу, а отже, не може протиставити свої повноваження органу законодавчої влади.

Прямі вибори президента загальним голосуванням мають місце у таких європейських державах, як: Франція, Ісландія, Ірландія, Австрія, в країнах СНД. Голосування проводиться в один, два тури залежно від того, вимагається для обрання абсолютна чи відносна більшість голосів.

Залежно від форми правління і способу обрання, вирішується питання про заміщення президента у разі дострокового відкриття вакансії (смерті, відставки). У деяких країнах президента замінює віце-президент, який може здійснювати відповідні повноваження аж до проведення чергових виборів впродовж всього терміну повноважень, що залишився.

Наприклад, у США смерть Президента тягне за собою припинення його повноважень і негайний вступ на посаду

особи, яка його заміщує. Так, при виконанні своїх обов'язків помер Президент Ф. Д. Рузвельт (1945 р.), був вбитий Президент Дж. Кеннеді (1963 р.), що відразу спричинило заміщення їхніх постів діючими віце-президентами (Г. Труменом і Л. Джонсоном).

У парламентських республіках вакансія поста глави держави, як правило, веде до проведення дострокових виборів. В період вакансії обов'язки глави держави виконує або віце-президент (Індія), або голова верхньої палати парламенту (Франція, Італія, ФРН), або глава уряду (Австрія).

До прикладу, в сусідній Республіці Польща у випадку дострокового припинення повноважень президента і неможливості виконання його обов'язків маршалком Сейму, вони покладаються на маршалка Сенату. Керівник виконавчої влади – голова Ради міністрів – не бере участі у процедурі заміщення.

Стаття 7 Конституції Франції передбачає, що якщо президент вибув достроково або якщо конституційна рада за запитом уряду абсолютною більшістю голосів констатувала наявність обставин, що перешкоджають президентові здійснювати його функції, президента заміщає голова Сенату, а якщо це неможливо, то уряд.

У Республіці Казахстан у разі дострокового звільнення чи відсторонення від посади президента, а також його смерті повноваження глави держави на строк, що залишився до чергових виборів, переходять до голови Сенату парламенту; якщо він не може їх взяти на себе, вони переходять до голови Мажилісу, а якщо і той з якихось причин не в змозі це зробити, вони переходять до прем'єр-міністра. Тоді така особа складає із себе попередні повноваження (ст. 48 Конституції Республіки Казахстан), а для заміщення вакантних державних посад пе-

редбачена відповідна конституційна процедура.

Питання відповідальності президента та ролі парламенту у процесі притягнення його до відповідальності завжди становили особливий інтерес. Найбільш поширеними підставами для притягнення для відповідальності, як правило, є порушення конституції та здійснення тяжких державних злочинів.

У Конституції США (XXV поправка) вказано чотири підстави дострокового припинення повноважень Президента: усунення з посади, смерть, відставка, нездатність здійснювати повноваження і обов'язки по своїй посаді [13, ст. 16].

Якщо звернутись до історії, то в США єдиний випадок розгляду справи президента мав місце в 1825 р., причому для виголошення звинувачувального вироку в сенаті не вистачило одного голосу. У 1974 р. загроза застосування імпічменту змусила піти у відставку президента Р. Ніксона. У 1998 р. процедура імпічменту була розпочата проти президента Б. Клінтона.

Загалом, в одних країнах (наприклад, США) справа про імпічмент президента порушується і вирішується парламентом, в інших (Франція) – парламент вирішує тільки питання про притягнення до відповідальності, а справа по суті розглядається спеціальною судовою установою. Визнання винним спричиняє усунення з посади.

Як свідчить стаття 68 конституції Франції, звинувачення може бути пред'явлене президенту тільки обома палатами парламенту, які мають ухвалити ідентичне рішення відкритим голосуванням і абсолютною більшістю голосів своїх членів. Судить президента в цьому випадку Вища палата правосуддя. Цей орган складається з членів, які обираються порівну з числа власних членів Національними зборами та Сенатом на термін каденції

цих інститутів (у випадку Сенату – часткової ротації).

Двопалатний парламент сусідньої держави Білорусі теж виконує певні функції відносно глави держави, щоправда носять вони дещо формальний характер. Так, у Білорусі передбачено право парламенту достроково припинити повноваження президента, але процедура достатньо складна. Парламент двома третинами від складу кожної з палат на основі спеціально створеної ними ж комісії може ініціювати дострокове припинення повноважень президента за станом його здоров'я (якщо комісія дасть такий висновок) або в разі скоєння державної зради. Якщо ж упродовж місяця з дня висунення обвинувачення відставка не відбудеться, то це означає відхилення пропозиції (ст. 88 Конституції Республіки Білорусь). У цій процедурі верхня палата розглядає звинувачення проти президента, висунуте Палатою представників, ухвалює рішення про розслідування цієї справи та за наявності підстав конституційною сенатською більшістю – рішення про усунення президента з посади. У разі неспроможності президента виконувати свої обов'язки його замінює прем'єр-міністр.

Якщо візьмемо до прикладу співвідношення Сейму і Сенату та інституту президента в Республіці Польща, то неважко помітити, що до важливих функцій Сенату належить участь у процесі інавгурації президента та дострокового припинення його повноважень. Але Сенат здійснює цю процедуру не самостійно, в такому разі відбуваються спільні засідання Сейму і Сенату у форматі Національних зборів, що діють за власними процедурами. Національні збори збираються у найбільш важливих державотворчих випадках, крім прийняття присяги новообраним президентом і вислуховування його звернень, ще й для висунення конституційною більшістю звинувачення про-

ти президента за порушення конституції або скоєні ним кримінальні злочини за поданням 140 депутатів. Також лише Національні збори конституційною більшістю ухвалюють рішення про недієздатність президента у зв'язку зі станом здоров'я.

У процедурі імпічменту президента задіяні також і обидві палати парламенту Казахстану. Стаття 47 Конституції Казахстану вказує, що парламент може відсторонити главу держави від влади лише у разі скоєння ним державної зради. Рішення про висунення звинувачення і його розслідування покладається на Мажиліс, якщо той висуне звинувачення за ініціативою не менш як третини депутатів. Зате саме розслідування організовує Сенат. Результати розслідування в разі підтримки цього рішення більшістю голосів сенаторів передаються на розгляд спільного засідання палат. Таким самим спільним засіданням парламенту, але трьома чвертями голосів, ухвалюється рішення щодо відсторонення президента від влади. Такому рішенню мають передувати рішення ще двох конституційних органів – Верховного Суду про обґрунтованість звинувачення і конституційної ради про дотримання встановлених конституційних процедур. Якщо за два місяці від дня висунення звинувачення імпічмент не буде реалізовано, це тягне за собою визнання відхилення звинувачення проти глави держави, і тоді настає час для реалізації можливості дострокового припинення повноважень тих депутатів Мажилісу, які ініціювали розгляд питання.

Є ще одна обумовленість для здійснення процедури імпічменту в Казахстані – питання про відсторонення президента від влади не може бути ініційоване в період, коли він сам поставив питання про дострокове припинення повноважень парламенту чи Мажилісу.

У разі якщо президент Казахстану хворіє і «стійко не може виконувати повноваження», парламент створює комісію, до якої входить однакова кількість депутатів, представників від кожної палати, і спеціалісти у відповідних сферах медицини. Рішення про дострокове припинення повноважень президента Казахстану приймається на спільному засіданні палат парламенту більшістю в три чверті від загальної кількості депутатів кожної з палат на основі висновку комісії та висновку Конституційної ради про дотримання встановлених конституційних процедур.

Відповідно до ст. 93 Конституції РФ, Президент Росії може бути звільнений з посади Радою Федерації тільки на підставі висуненого Державною Думою звинувачення в державній зраді або скоєнні іншого тяжкого злочину, підтверженого висновком Верховного Суду РФ про наявність в діях Президента РФ ознак злочину і висновком Конституційного Суду РФ про дотримання встановленого порядку висунення звинувачення.

Звісно, найхарактерніші повноваження глави держави: представницькі функції, повноваження в галузі державного управління та законодавчої діяльності, зовнішньополітичні та судові – неоднакові у різних групах країн.

Наприклад, у парламентських республіках та монархіях, як правило, главі держави належить право відкриття чергових та позачергових сесій, а в низці країн – право дострокового розпуску парламенту (Великобританія, Японія). У республіках із змішаними формами правління глава держави володіє правом дострокового розпуску парламенту (нижньої палати), скликання надзвичайних сесій, повернення законопроекту для повторного обговорення, передачі його до органу конституційного нагляду, законодавчої ініціативи в конституційній сфері. На

практиці і в президентських республіках глава держави зберігає досить значні засоби впливу на парламент. Тут використовується право вето на законопроекти, прийняті парламентом.

Звертаючись до практики, яка діє в Казахстані щодо законодавчих повноважень, неважко помітити, що повноваження президента щодо парламенту набагато більші. Зокрема, в Казахстані також існує процедура, що вповноважує президента на продукування законів. Саме ця обставина ключова в оцінці місця і ролі парламенту та глави держави у системі балансу влад і вказує на неподільність влад, що притаманно для політичних систем авторитарного типу. Парламент Казахстану двома третинами голосів від загального числа депутатів кожної з палат за ініціативи президента може делегувати йому законодавчі повноваження на строк, що не перевищує одного року (ст. 53 Конституції Казахстану). Пункт 4 цієї ж статті вказує, що глава держави також наділений правом видавати закони у випадку «війни і миру» та укази, які мають силу законів. Для останнього визначено ситуацію невиконання парламентом вимоги президента розглянути котрийсь із законопроектів як невідкладний. Якщо парламент упродовж місяця цього не зробить, то президент видає указ за статусом закону, який діє до того часу, поки парламентом не буде ухвалено закон. Згідно зі ст. 61 п. 2 Конституції Казахстану, президент має право визначати пріоритетність розгляду законів, що позначається на процесі формування порядку денного парламенту.

Президент Казахстану користується деякими перевагами у законодавчому процесі щодо парламенту. Якщо в якомусь із парламентських законопроектів передбачається скорочення чи збільшення державних витрат, то такі законопроекти мають дістати попереднє схвалення

уряду. Якщо такий законопроект вносить президент, то вказаного схвалення не потрібно.

Посадові особи можуть брати участь у роботі палат парламенту: «Президент, Прем'єр-міністр і члени Уряду, а також голова Національного банку, Генеральний прокурор, голова Комітету державної безпеки, а також Державний секретар і керівник Адміністрації Президента Республіки мають право бути присутніми на будь-яких як відкритих, так і закритих засіданнях Парламенту і мають право бути вислуханими» (ст. 8 конституційного закону «Про Парламент Республіки Казахстан і статус його депутатів» від 16 жовтня 1995 р.) [12].

Відповідно до статті 53 Конституції, в разі застосування президентом вето парламент у почергових засіданнях (спочатку Мажиліс, потім Сенат) у місячний термін проводить повторне обговорення й голосування по тих законах або окремих позиціях, які викликали зауваження президента. Якщо парламент не вкладається у відведений термін, це означає прийняття заперечень президента. Якщо Мажиліс і Сенат двома третинами голосів від загального складу палат підтвердять раніше ухвалене рішення, президент упродовж місяця підписує закон. Якщо заперечення президента не подолані хоча б однією з палат, закон вважається неприйнятним, або прийнятним в редакції президента. Для подолання вето на конституційні закони необхідна більшість у три чверті голосів кожної з палат парламенту.

Можливість і міра участі глави держави в законодавчому процесі неоднакові у різних групах країн. Так, в США і більшості інших президентських республіках президент формально не повинен втручатися у внутрішню діяльність парламенту. В ряді країн (Великобританія, Канада, Австрія, Індія) глава держави разом з па-

латами розглядається як складова частина парламенту.

Проте ці формально-правові відмінності не завжди мають практичне значення та іноді майже не зачіпають можливість дії глави держави на законодавчий процес.

У країнах, в яких глава держави не має права скликання і розпуску парламенту (наприклад, в США), це формально мотивується незалежністю законодавчої і виконавчої влади відповідно до принципу розподілу влади. На практиці і в цій групі країн зберігаються дуже значні засоби дії на парламент, використовувані главою держави. Одне з них – право вето на законопроекти.

Розрізняють два основні різновиди вето: абсолютне і відкладальне (відносне). Абсолютне вето означає остаточне відхилення главою держави законопроекту, який схвалений парламентом. На практиці абсолютне вето, визнане в більшості монархічних держав (виняток – Японія і Норвегія), нині не використовується. Відносне вето є правом глави держави на повернення переданого йому на підпис законопроекту для повторного обговорення в парламенті.

Вето зазвичай поширюється на законопроект загалом. Проте у ряді країн (Франція, Аргентина) президент має право накладати вето на окремі статті і положення законопроекту. Для подолання відкладального вето встановлюється, як правило, складна процедура.

У деяких країнах конституція строго лімітує сферу застосування парламентського закону. В результаті президентський указ все частіше виступає як акт, не заснований на законі, а такий, що регламентує громадські стосунки на рівних підставах із законом. Глава держави, наділений регламентарною владою, стає найважливішим суб'єктом нормотворчої діяльності.

Наприклад, Конституція Російської Федерації закріплює основи взаємодії Федеральних Зборів з Президентом, що охоплює надзвичайно широкий спектр питань, зокрема таких, як узгодження призначень ряду посадовців, призначення виборів і розпуск Державної Думи, участь Президента в законодавчому процесі, введення воєнного і надзвичайного стану, звільнення Президента від посади та ін. [2, ст. 144].

Президент і Парламент Російської Федерації мають рівну законодавчу ініціативу і право вносити законопроекти для обговорення. Проте, на відміну від Парламенту, Президент закони не ухвалює. Таким правом наділена Державна Дума.

Відповідно до ст. 83 Конституції РФ, Президент Російської Федерації призначає з відома Державної Думи Голову Уряду Російської Федерації; має право головувати на засіданнях Уряду Російської Федерації; приймає рішення про відставку Уряду Російської Федерації; представляє Державній Думі кандидатуру для призначення на посаду Голови Центрального банку Російської Федерації; ставить перед Державною Думою питання про звільнення з посади Голови Центрального банку Російської Федерації та ін. [19].

Таким чином, спільні повноваження Президента і Парламенту можна умовно підрозділити на декілька груп. Передусім це формування органів державної влади. Так, Президент призначає Голову Уряду Російської Федерації, але здійснює це тільки з відома Державної Думи – нижчої палати парламенту Росії.

Стаття 84 Конституції Російської Федерації містить повноваження Президента Російської Федерації по взаємодії з федеральною законодавчою владою. Здійснення державної влади неможливе без тісної співпраці, взаємодії глав держави з парламентом. У демократичній державі законодавча і судова гілки мають ва-

желі взаємного впливу. У рамках такого ж впливу будуються стосунки між Президентом Росії і палатами Федеральних Зборів Російської Федерації.

У стосунках з Державною Думою на Президента покладений ряд інших повноважень, пов'язаних з діяльністю цього державного органу. Згідно зі ст. 84 Конституції РФ, Президент призначає вибори Державної Думи відповідно до Конституції і федерального закону, а також розпускає Державну Думу у випадку і порядку, передбачених Конституцією. Останнє повноваження виступає як правовий засіб дозволу конфліктних, тупикових ситуацій, загрозливих самим умовам державності.

Конституція передбачає три підстави розпуску Державної Думи Президентом: триразове відхилення представлених Президентом кандидатур Голови Уряду (ч. 3 ст. 111); повторне впродовж трьох місяців вираження недовіри Уряду (ч. 3 ст. 117); відмова в довірі Уряду, питання про яку було поставлене за ініціативою його Голови (ч. 4 ст. 117) [19].

Державна Дума не має права, у свою чергу, вирішити питання про відставку Президента, але таке повноваження надає іншій палаті Федеральних Зборів – Раді Федерації, яка має право відсторонити Президента Російської Федерації від посади у випадках, встановлених законом.

Засобом впливу глави держави на діяльність Федеральних Зборів є передбачений п. «є» ст. 84 Конституції РФ інститут послання Президента парламенту про положення в країні, про основні напрями внутрішньої і зовнішньої політики держави.

Таким чином, як бачимо, баланс стримувань і противаг президента і двопалатного парламенту у кожній з політичних систем вирішується по-різному.

Залежно від форми правління та політичного режиму розподіляється і вага

палат у впливі на позиції президента. В демократичних республіках парламент процедурно може привести до відставки президента (Польща), в авторитарних – ініціатори імпичменту в разі його невдачі відповідно до законів країни ще й будуть притягнені до відповідальності. А така ініціатива заздалегідь приречена на невдачу, бо процедурно майже нереальна (Казахстан, Білорусь). Вплив глави держави на дострокове припинення повноважень парламенту, як правило, процедурно забезпечений.

Існують як зв'язані процедури для обох палат (у Польщі дострокове припинення повноважень Сейму автоматично тягне за собою відставку складу Сенату), так і не зв'язані (Франція).

Питання про заміщення посади президента в разі коли він з якихось причин не може виконувати обов'язки, теж, як бачимо, вирішується по-різному. Посаду можуть заступати як лише керівник виконавчої влади (прем'єр-міністр у Білорусі), так і лише голова однієї з палат (верхньої – у Франції, нижньої – в Польщі). Також повноваження щодо заміщення президента можуть передаватися або почергово головам палат (верхньої або нижньої), а коли ті обидва не можуть виконувати повноваження глави держави, то тоді – керівнику уряду (Казахстан).

Отже, для ефективного функціонування двопалатного парламенту та президента принципово необхідне дотримання конституційних, законодавчих і регламентних процедур. А для двопалатних парламентів така вимога є основною, адже в іншому випадку відносини між двома палатами можуть стати джерелом інституційного конфлікту та дестабілізувати політичний процес.

Література

1. *Ачкасов В. А., Куликов В. В.* Сравнительный анализ современного бикамерализма // Политэкс, 2005. – № 3. – С. 6-15.
2. *Бархатова Е. Ю.* Комментарий к Конституции Российской Федерации. – М. : ТК Велби, Издательство Проспект, 2004. – С.144.
3. Бикамерализм в сравнительной перспективе // Конституционное право : Восточноевропейское обозрение. – 2003. – № 3.
4. Bicameral System in the World : A Survey, Meeting of the Senates of the World, 2000. March 14. Palais du Luxemburg. Paris, 2000.
5. *Георگیца А. З.* Конституційне право зарубіжних країн : навч. посіб. – Чернівці : Рута, 2000. – С. 350.
6. Європейський виборчий доробок у галузі виборчого права. Мат. Венеціанської комісії, ОБСЄ/БДІПА, ПАРЕ // Європейський виборчий доробок. / За заг. ред. Ю. Ключковського. – К., 2008.
7. *Коваленко А. И.* Конституционное право Российской Федерации. – М. : Арталия, 1995. – 192 с.
8. *Коукли Дж.* Двухпалатность и разделение властей в современных государствах // Полис. –1997. – № 3. – 55-73.
9. *Коклюшин Е. И.* Конституционное (государственное) право России. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1999. – 381с.
10. Конституции государств Восточной Европы. – М. : ИНФРА-М-НОРМА, 1996. – 160 с.
11. Конституции государств Европейского Союза / Под ред. Л. А. Окунькова. – М. : Инфра-М-Норма, 1997. – 816 с.
12. Конституционные законы Республики Казахстан о Президенте, о Парламенте, о Правительстве, о референдуме, о выборах. Сб. нормативно-правовых актов. – Алматы : Юрист, 2008. –120 с.
13. Конституции зарубежных государств : учеб. пособ. / Сост. проф. В. В. Маклаков. – 3-е изд., перераб.и доп. – М. : Издательство БЕК, 2001. – С.16.
14. Конституції нових держав Європи та Азії. – К. : Право, УПФ, 1996. – 544 с.
15. Конституции стран СНГ и Балтии / Сост. Г. Н. Андреева. – М. : Юрист, 1999. – 640 с.
16. Конституционное право зарубежных стран : учеб. для вузов / Под общ. ред. чл.-кор. РАН, проф. М. В. Баглая, д. ю. н., проф. Ю. И. Лейбо и д. ю. н., проф. Л. М. Этина. – М. : Норма, 2004. – С. 214.
17. *Лафитский В. И.* Основы конституционного строя США. – М. : Норма, 1998. – 272 с.
18. *Никодем А.* Верховные органы контроля в Центральной Европе: конституционное регулирование // Сравнительное конституционное обозрение. – М., 2004. – № 3. – С. 118 -126.
19. Новые конституции стран СНГ и Балтии. Сб. документов. Вып. 2. / Сост. Ю. А. Дмитриев, отв. ред. Н. А. Михалева. – М. : Манускрипт, 1997. – С. 349.
20. *Тарасов И. Н.* Бикамерализм в постсоветском пространстве // Политэкс. – 2006. – № 4. – С. 178-184.
21. *Чиркин В. Е.* Конституционное право зарубежных стран : учеб. – М. : Юрист, 2002. – 516 с.